

Anna Marcisz-Dynia

PRAWO DO SĄDU OBYWATELI UNII EUROPEJSKIEJ – WYBRANE ASPEKTY

Wprowadzenie

Prawa polityczne i obywatelskie zapewniają jednostce jako demokratycznemu podmiotowi *status activus* odnośnie do uczestnictwa w życiu politycznym i społecznym. Szczególny *status activus processualis* stanowi istotę prawa, zapewniając jednostce dostęp do sądów z poszanowaniem zasady *nullum crimen sine lege* i prawa do sprawiedliwego procesu sądowego. Przysługujące wszystkim takie samo prawo do ochrony prawnej zalicza się do najstarszych tradycji praw podstawowych¹.

Prawo do sądu służy każdemu obywatelowi Unii Europejskiej w równym stopniu, jednak jak zauważa A. Wróbel, prawo to jest uwikłane w dualistyczny system praw podmiotowych, mianowicie praw podmiotowych opartych na prawie unijnym i praw podmiotowych opartych na prawie państw członkowskich, oraz dualistyczny system sądowej ochrony prawnej w Unii Europejskiej, a mianowicie ochrony prawnej sprawowanej przez sądy unijne *sensu stricto* (Trybunał Sprawiedliwości oraz Sąd) i ochrony prawnej wykonywanej przez sądy państw członkowskich, które w pewnym zakresie pełnią funkcję sądów unijnych².

Celem niniejszego opracowania jest przeanalizowanie podstawowych kwestii dotyczących zakresu i charakteru unijnego prawa do sądu, ze szczególnym

¹ Z. Rudnicki, D. Kabat, *Ochrona praw podstawowych w krajach Unii Europejskiej jako czynnik oceny legislacji* [w:] *Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie*, red. E. Dynia, C.P. Kłak, Rzeszów 2005, s.10.

² Por. A. Wróbel, *Uwagi w kwestii prawa obywatela Unii Europejskiej do sądu wspólnotowego (główne tezy)* [w:] *Prawo polskie a prawo Unii Europejskiej*, red. E. Piontek, Warszawa 2003, s. 234. Zob. też: Agencja Praw Podstawowych, *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego dostępu do wymiaru sprawiedliwości*, Luksemburg 2016, s. 15–55.

uwzględnieniem dualistycznego prawa do sądu obywateli Unii Europejskiej, a także przeanalizowanie jednej z istotnych zasad, jaką jest zasada odpowiedzialności odszkodowawczej, która w procesie zapewnienia efektywnej ochrony sądowej odgrywa doniosłą rolę. Jest to pojęcie złożone i niepoddające się łatwo definiowaniu, dlatego też omówione zostaną tylko niektóre jego aspekty.

Dualistyczny charakter prawa do sądu obywateli Unii Europejskiej

Mechanizm dochodzenia przez jednostki uprawnień wynikających z prawa unijnego można podzielić na procedury dochodzenia uprawnień przed organami krajowymi państw członkowskich oraz przed organami i instytucjami Unii Europejskiej.

Ochrona sądowa przysługuje przed sądami krajowymi (działającymi jako unijne) w sferze naruszeń praw podmiotowych chronionych w *acquis communautaire* przez władze, podmioty oraz instytucje przynależne do państw członkowskich. Dotyczy ona całego zakresu *acquis*. Natomiast skarga osoby fizycznej lub prawnej do Trybunału Sprawiedliwości może dotyczyć tylko naruszeń dokonywanych przez instytucje i organy Unii Europejskiej³.

Mechanizmy ochrony praw podmiotowych podmiotów prywatnych przed instytucjami i organami Unii Europejskiej mają specyficzny charakter. Należy wyróżnić procedury dochodzenia uprawnień przed instytucjami sądowymi oraz przed instytucjami i organami o charakterze pozasądowym. Do pierwszej grupy zaliczamy powództwa do Sądu oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, w których podmioty prywatne wyposażone są w *ius standi*⁴. Natomiast ochrona pozasądowa obejmuje: prawo petycji do Parlamentu Europejskiego, prawo skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii Europejskiej oraz prawo wnoszenia skarg do Komisji Europejskiej⁵.

Wspólnotowy porządek prawny – jak każdy porządek prawny – musi posiadać skuteczny system ochrony sądowej na wypadek łamania prawa europejskiej integracji lub jego stosowania. Trybunał Sprawiedliwości jako organ wymiaru sprawiedliwości Unii Europejskiej stanowi fundament wspomnianej ochrony.

³ J. Sozański, *Specyfika sądowej i pozasądowej ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej a Karta Praw Podstawowych jako część druga Konstytucji dla Europy*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 1, s. 160. Zob. też: J. Sozański, *Prawa człowieka w Unii Europejskiej (po Traktacie Lizbońskim)*, Warszawa–Poznań 2010, s. 177–204.

⁴ A. Łazowski, *Ochrona praw jednostek w prawie Wspólnot Europejskich. Pozasądowe mechanizmy ochrony praw przed instytucjami i organami Wspólnot Europejskich*, Kraków 2002, s. 56–57. Na temat *locus standi* osób fizycznych zob. A. Hauser, *Prawo jednostki do sądu europejskiego*, Warszawa 2017, s. 102–110.

⁵ *Ibidem*. Zob. też: J. Hołda, *Prawa człowieka w Unii Europejskiej* [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *Prawa człowieka – zarys wykładu*, Warszawa 2014, s. 83–85.

Rolą sędziów Trybunału Sprawiedliwości jest zapewnienie tego, by prawo europejskiej integracji zachowało swój unijny charakter oraz by pozostało jednolite we wszystkich okolicznościach i wobec wszystkich jego podmiotów. W tym celu Trybunał został wyposażony w kompetencje do rozpatrywania spraw, których stronami mogą być państwa członkowskie, instytucje unijne oraz jednostki indywidualne, takie jak osoby fizyczne i osoby prawne⁶.

Analizując kwestię prawa do sądu obywateli Unii w odniesieniu do takich instytucji sądowych, jak Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Sąd, nie można nie zgodzić się z twierdzeniem, iż obywatelom przysługuje ograniczone *ius standi* do obu tych instytucji sądowych.

Prawo do sądu unijnego jest ograniczone, gdy się zważy, że dostęp osób fizycznych i prawnych do sądów unijnych *sensu stricto* jest w dużym stopniu utrudniony, bowiem przepisy prawa unijnego tylko wyjątkowo dopuszczają możliwość skierowania skargi do Trybunału Sprawiedliwości i Sądu. Po drugie, przesłanki wniesienia tej skargi lub powództwa przez tzw. podmioty prywatne są interpretowane restrykcyjnie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości⁷. Wszystko to sprawia, że nazywa się ich często podmiotami nieuprzywilejowanymi.

TSUE i Sąd zostały powołane przede wszystkim do zapewnienia poszanowania prawa w interpretacji i stosowaniu traktatów w drodze wykonywania powierzonych im tymi aktami kompetencji. Z tego powodu ochrona praw jednostek sprawowana przez luksemburskie sądy unijne jest ograniczona i incydentalna, stanowiąc raczej dopełnienie wspólnotowych koncepcji leżących na sądach krajowych⁸.

Nie bez przyczyny mówi się więc, że sądy krajowe stanowią naturalne forum dla prawa unijnego. Trybunał Sprawiedliwości określa je jako sądy powszechne prawa⁹, sędziów zaś mianuje strażnikami, na których spoczywa ciężar zapewnienia efektywnego przestrzegania dorobku unijnego¹⁰.

Sądy państw członkowskich są w związku z tym obowiązane do stosowania bezpośrednio skutecznych przepisów prawa unijnego i odmowy stosowania przepisów prawa wewnętrznego państw członkowskich sprzecznych z tymi przepisami. Na sądach państw członkowskich ciąży obowiązek zapewnienia

⁶ S. Majkowska, *Znaczenie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości dla systemu prawnego Unii Europejskiej* [w:] *Wymiar sprawiedliwości Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia*, red. M. Perkowski (red.), Warszawa 2003, s. 56–57. Zob. też: P. Marcisz, *Koncepcja tworzenia prawa przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Warszawa 2015, s. 157–238.

⁷ *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. A. Wróbel, Kraków 2002, s. 155.

⁸ K. Scheuring, *Ochrona praw jednostek w postępowaniu przed sądami wspólnotowymi*, Warszawa 2007, s. 71.

⁹ Por. sprawa C-333/94 *P, Tetra Park International SA v. Commission of the European Communities*, Zb. Orz. TS 1996, s. I-05951.

¹⁰ K. Scheuring, *Orzeczenia w trybie prejudycjalnym, praktyczne rozwiązania na podstawie art. 234 TWE* [w:] *Stosowanie prawa wspólnotowego w prawie wewnętrznym z uwzględnieniem prawa polskiego*, red. D. Kornobis-Romanowska, Warszawa 2004, s. 115.

skutecznej ochrony praw podmiotowych jednostek (osób fizycznych i osób prawnych) przyznanych przez przepisy prawa unijnego oraz obowiązek interpretacji prawa wewnętrznego zgodnie z przepisami prawa wspólnotowego¹¹. Stąd obywatele Unii Europejskiej przede wszystkim w tych właśnie sądach poszukują ochrony, zanim skierują swe kroki do Luksemburga. Ponadto jak zostało to zasygnalizowane, w niektórych przypadkach zwracanie się do sądów unijnych jest niemożliwe lub poważnie utrudnione (problem ten nie znajduje zastosowania w przypadku sądu krajowego), dlatego gwarantem jednakowej ochrony praw obywateli we wszystkich państwach członkowskich są właśnie sądy krajowe¹².

Od samego początku ze względu na ramowy charakter postanowień traktatowych określających w sposób ogólny cele i zasady Unii Europejskiej, jak również wyrażone w art. 5 TWE (obecnie treść zastąpiona art. 5 TUE) zasady subsydiarności i proporcjonalności oczywiste było, że organami władanymi do zapewnienia ochrony prawnej w zakresie większości spraw zawierających element unijny będą przede wszystkim sądy krajowe.

Zdając sobie z tego sprawę, sygnatariusze traktatów już w momencie ich podpisywania przewidzieli procedurę dotyczącą wydania przez Trybunał orzeczeń w trybie prejudycjalnym. Powołanie do życia tej instytucji dało podstawy do powstania sytuacji, w której mogłyby się rozpocząć swoisty „dialog” między dwoma partnerami, czyli sądem krajowym i Trybunałem Sprawiedliwości, przy zachowaniu całkowitej niezależności każdego z tych podmiotów¹³.

Trybunał Sprawiedliwości (wraz z Sądem) jest jedną z najważniejszych instytucji Unii Europejskiej. Pełniąc jednocześnie funkcję sądu konstytucyjnego, administracyjnego, cywilnego i międzynarodowego, w istotny sposób wpływa na kształt systemu europejskiego oraz pośrednio też na krajowe porządki prawne państw członkowskich Unii Europejskiej¹⁴. Dzieje się tak już od lat 50. Jego pozycja w tym względzie została przez lata jego funkcjonowania ugruntowana.

Powszechnie przyjęty jest pogląd, że sentencje wyroków Trybunału Sprawiedliwości w początkowym okresie funkcjonowania Wspólnot wywarły ogromne znaczenie dla ochrony sądowej jednostki. Jak zauważa J. Sozański, „pomimo że w systemie prawa wspólnotowego nie uznaje się precedensów ani wytycznych praktyki sądowej, to orzeczenia Trybunału stanowią trwałą wartość i w sferze interpretacji prawa, i dla traktowania (rozwiązania) innych spraw”¹⁵.

¹¹ A. Wróbel, *Sądowa kontrola przestrzegania prawa Wspólnot Europejskich i sądowa ochrona praw wolności obywateli Unii Europejskiej* [w:] *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. A. Wróbel, Kraków 2002, s. 155.

¹² M. Kornilowicz, *Wyroki prejudycjalne Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich*, cz. I, „Radca Prawny” 1999, nr 4, s. 34.

¹³ K. Scheuring, *Ochrona praw jednostek...*, s. 35–36. Zob. też: J. Barcik, A. Wentkowska, *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2014, s. 318–327.

¹⁴ A. Łazowski, *Europejskie Trybunały*, „Gazeta Prawna” 1999, nr 7, s. 31.

¹⁵ J. Sozański, *Typy orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości WE a sądy krajowe*, „Prawo Unii Europejskiej” 2003, nr 5, s. 38.

Jest rzeczą interesującą, że mimo iż orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości nie mają charakteru precedensu (kategorii właściwej dla systemu *common law*), w praktyce cechuje je moc prawotwórcza¹⁶.

W procesie zapewnienia efektywnej ochrony prawnej, a tym samym w procesie kształtowania pozycji osób fizycznych i prawnych w postępowaniach przed sądami wspólnotowymi *sensu largo*, podstawową rolę odgrywają fundamentalne zasady związane ze stosowaniem prawa unijnego.

Konsekwentny kierunek linii orzeczniczej Trybunału Sprawiedliwości doprowadził do ugruntowania takich zasad prawa unijnego, jak: zasada skutku bezpośredniego, zasada efektywnej ochrony sądowej, a także zasada odszkodowawcza. Zasady te zostały wyinterpretowane przez Trybunał Sprawiedliwości i jako tzw. ogólne zasady prawa unijnego stanowią integralną część unijnego porządku prawnego.

Wśród zasad ogólnych prawa unijnego zajmują miejsce szczególne ze względu na funkcje, jakie pełnią w systemie prawa unijnego i prawa wewnętrznego państw członkowskich. Nie ulega bowiem wątpliwości, że zasady te, po pierwsze, określają charakter prawny relacji między systemem prawa wspólnotowego a systemem prawa krajowego, po drugie – określają pozycję i zadania sądów państw członkowskich w procesie wykładni i stosowania prawa należącego do obu tych systemów. W sytuacji, gdy przepisy prawa unijnego nie określają wprost charakteru prawnej relacji między prawem unijnym a prawem krajowym oraz kompetencji sądów państw członkowskich w zakresie rozpoznania i rozstrzygania spraw unijnych, lukę wypełniają powyższe zasady w kształcie nadanym im przez orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Sądu¹⁷.

Zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa

W tym sensie istotnym narzędziem w zakresie wzmocnienia praw jednostek w porządkach wewnętrznych państw jest proklamowana przez Trybunał zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa. Ukształtowana i rozwinięta w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości koncepcja odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za szkodę wyrządzoną jednostce z tytułu niewykonania prawa unijnego w zakresie, w jakim ponosi ono odpowiedzialność, jest stosunkowo młoda, ale doniosła dla rozwoju europejskiego systemu normatywnego¹⁸.

Zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa członkowskiego za naruszenie prawa unijnego jako kompleksowa i autonomiczna część systemu prawa

¹⁶ A. Łazowski, *Europejskie Trybunały*, s. 31.

¹⁷ A. Wróbel, *Zasady ogólne (podstawowe) prawa Unii Europejskiej [w:] Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. A. Wróbel, Kraków 2002, s. 81.

¹⁸ R. Stefanicki, *Fundamenty efektywności prawa wspólnotowego*, „Studia Prawnicze” 2004, s. 44–45.

jest tworem współczesnego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości¹⁹, chociaż wcześniej podejmowano próby jej wykreowania jeszcze w latach sześćdziesiątych²⁰. Jest to zasada o niewątpliwie przełomowym znaczeniu, ale na pewno nie stanowi „rewolucyjnego” przewrotu w rozwoju systemu prawnego Wspólnot Europejskich/ Unii Europejskiej. Można się nawet spotkać z opinią wyrażającą zdziwienie, iż zasada odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone naruszeniem prawa unijnego nie została wprowadzona wcześniej w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości, a czekać na jej wprowadzenie należało aż do lat 90.²¹

TSUE proklamował wyżej wymienioną zasadę w sprawach połączonych Francovich i Bonifaci²². Trybunał stwierdził wówczas, że „pełna efektywność norm wspólnotowych byłaby wyłączona, a ochrona praw przez nie uznanych osłabiona, jeżeli jednostki nie miałyby możliwości uzyskania odszkodowania w sytuacji, gdy ich prawa są naruszone przez pogwałcenie prawa wspólnotowego, które można przypisywać państwu. Możliwość odszkodowania ze strony państwa członkowskiego jest szczególnie niezbędna i kiedy całkowita skuteczność normy wspólnotowej jest uzależniona od podjęcia działania przez państwo członkowskie, a w konsekwencji jednostki nie mogą, wobec niepodjęcia takiego działania, dochodzić przed sądem wewnętrznym praw przyznanych im przez prawo wspólnotowe. Wynika stąd, że zasada odpowiedzialności państwa za szkody wyrządzone jednostkom poprzez naruszenie prawa wspólnotowego, które może mu być przypisane, jest nieodłącznym elementem systemu tego Traktatu”²³.

Sprawa ta wykazuje, że odpowiedzialność państwa wynika z zasady skutecznej ochrony prawnej jednostki i *efekt utile* oraz że jest „nieodłącznym elementem

¹⁹ Por. N. Półtorak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza państw członkowskich* [w:] *Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych*, red. C. Mik, Toruń 1998, s. 151. Na temat zasady odpowiedzialności państwa za działania władzy publicznej zob. też: E. Łętowska, *W kwestii zmian przepisów o odpowiedzialności za szkody wyrządzone działaniem władzy publicznej*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 7; A. Szpunar, *O odpowiedzialności odszkodowawczej państwa*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 6; K. Swiderski, *Odpowiedzialność za szkody spowodowane działaniem władzy publicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 6; T.T. Koncewicz, *Znaczenie prawa wspólnotowego dla prowadzenia sprawy w sądzie*, „Palestra” 2002, nr 5; J.M. Kondek, *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za szkody wyrządzone działaniem władzy publicznej*, „Przegląd Sądowy” 2007, nr 1, s. 36–45.

²⁰ Zob. orzeczenie w sprawie 6/60 Humblet przeciwko Belgii, Zb. Orz. TS 1960, s. 559. Trybunał wówczas stwierdził, że „gdy przyjęte przez państwo członkowskie przepisy administracyjne lub ustawowe są niezgodne z prawem wspólnotowym, państwo to jest zobowiązane do uchylecia odnośnych przepisów krajowych oraz naprawienia wszelkich konsekwencji, jakie mogło to spowodować”.

²¹ Por. N. Półtorak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza...*, s. 151.

²² Orzeczenie z 19 listopada 1991 r. w sprawach połączonych C-6/90 i C-9/90 Andrea Francovich i Danila Bonifaci v. Italy, Zb. Orz. TS 1991, s. I-5357.

²³ W. Czaplinski, R. Ostrihansky, P. Saganek, A. Wyrozumska, *Prawo Wspólnot Europejskich. Orzecznictwo*, Warszawa 2001, s. 228 (cytowane dalej jako: *Orzecznictwo*).

w systemie Traktatu”²⁴. W sprawie Francovich widoczny jest kolejny krok linii orzeczniczej Trybunału: stworzenia całkowicie nowych podstaw roszczenia opartych wyłącznie na prawie wspólnotowym, ale dających się egzekwować we wszystkich państwach członkowskich w oparciu o krajowe przepisy prawa proceduralnego. Cele, które mają zostać osiągnięte, to jednolite stosowanie przepisów prawa wspólnotowego i skuteczna ochrona sądowa jednostki na podstawie przepisów o adekwatnej sytuacji i środkach zaradczych²⁵.

Dopiero jednak w orzeczeniu w połączonych sprawach Brasserie du Pêcheur S.A. i Factortame III²⁶ zasada odpowiedzialności odszkodowawczej została bardziej skonkretyzowana. „Zasada, zgodnie z którą państwa członkowskie są zobowiązane do naprawienia szkody wyrządzonej jednostkom w wyniku przypisanego im naruszenia prawa wspólnotowego, nie może zostać wyłączona, jeżeli naruszenie dotyczy bezpośrednio stosowanych przepisów prawa wspólnotowego. [...] obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej jednostkom ma zastosowanie w przypadku, gdy naruszenie takie wynika z działania legislatywy narodowej [...] w istocie rzeczy zasada ta stanowi nieodłączny element Traktatu i ma zastosowanie we wszystkich przypadkach naruszenia prawa wspólnotowego przez państwo członkowskie bez względu na to, jaki organ państwowy pogwałcił normy wspólnotowe, zaś obowiązek naprawienia szkody nie może być uzależniony od przepisów wewnętrznych dotyczących podziału kompetencji między konstytucyjnymi organami państwa, gdyż wymaga tego konieczność jednolitego stosowania prawa wspólnotowego, będącą podstawowym wymogiem wspólnotowego systemu prawnego”²⁷.

W orzeczeniach w sprawie Francovich i w sprawach Brasserie du Pêcheur i Factortame Trybunał umieścił zasadę odpowiedzialności państwa w obrębie prawa wspólnotowego: „Zasada, zgodnie z którą państwo ponosi odpowiedzialność za szkody podmiotów prywatnych spowodowane wskutek naruszenia przez państwo prawa wspólnotowego, jest nieodłączną częścią traktatowego systemu prawa wspólnotowego”²⁸. Stwierdzenie to wydaje się wskazywać, że w przekonaniu Trybunału podstawa prawna odpowiedzialności państwa leży w obrębie prawa wspólnotowego, a nie prawa krajowego. Implikacje tego są daleko idące: jako że prawo wspólnotowe ma prymat nad prawem krajowym, prawo do odszkodowania istnieje, choćby nawet prawo krajowe nie przewidywało w konkretnej sytuacji odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za naruszenie prawa²⁹.

²⁴ Por. D. O’Keffee, P. Maro, *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich*, Łódź 1998, s. 38.

²⁵ Por. *ibidem*, s. 40.

²⁶ Orzeczenie z 5 marca 1996 w sprawach połączonych C-46/93 i C-48/93 Brasserie du Pêcheur S.A. v. RFN i The Queen v. Secretary of State for Transport ex parte Factortame Ltd i inni, Zb. Orz. TS 1996, s. I-1029.

²⁷ *Orzecznictwo*, s. 234.

²⁸ Zob. orzeczenie w sprawie Francovich, Zb. Orz. TS 1991, s. 5414, § 35.

²⁹ M. Górka, *Zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za naruszenie prawa wspólnotowego*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 1997, nr 1(2), s. 33.

Według W. Sadowskiego przyznanie jednostkom roszczenia odszkodowawczego bezpośrednio przeciwko państwom członkowskim stanowiło jakościową zmianę w systemie ochrony prawa unijnego. Roszczenie o zapłatę określonej sumy pieniędzy, będące uprawnieniem o charakterze materialnoprawnym, w większości wypadków zdolne jest chronić interes prawny jednostek o wiele skuteczniej niż jakakolwiek gwarancja proceduralna. Równie ważną zaletą tego rozwiązania dla skarżącej jednostki jest pewność, że pozwany będzie wypłacalny, a egzekucja wyroku skuteczna. W klasycznym procesie odszkodowawczym nie należy to do reguły³⁰.

W omawianych orzeczeniach Trybunał Sprawiedliwości sformułował podstawowe przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej państw członkowskich. Przesłanki te mają jednakową – wynikającą z prawa unijnego – treść i należy je stosować niezależnie od regulacji prawa krajowego. Są one następujące: naruszony przepis prawa unijnego zmierza do przyznania jednostkom uprawnień, naruszenie jest wystarczająco poważne, pomiędzy naruszeniem prawa a powstałą szkodą istnieje bezpośredni związek przyczynowy. Wśród przesłanek odpowiedzialności Trybunał Sprawiedliwości nie wymienia szkody, traktując tę przesłankę jako oczywistą – tylko wtedy można mówić o odpowiedzialności odszkodowawczej państw, gdy doszło do wyrządzenia szkody³¹.

Wobec braku w orzecznictwie TSUE dotyczącym odpowiedzialności państw wskazówek co do rozumienia szkody, uzasadnione jest poleganie na orzeczeniach odnoszących się do szkody w zakresie odpowiedzialności deliktowej Unii Europejskiej. Wynika z nich, że szkoda musi rzeczywiście wystąpić i być pewna³².

Prawo do odszkodowania jest niezbędnym uzupełnieniem zasady bezpośredniego skutku postanowień prawa wspólnotowego, którego naruszenie spowodowało szkodę. Tak więc zasada odpowiedzialności państwa ma zastosowanie niezależnie od charakteru naruszonej normy: jeżeli jej celem jest przyznanie jednostce uprawnień, a ich treść jest możliwa do zidentyfikowania na podstawie przepisu, naruszenie rodzi odpowiedzialność po stronie państwa i prawo do odszkodowania po stronie poszkodowanego³³.

Natomiast należy zwrócić uwagę na zróżnicowane podejście Trybunału Sprawiedliwości do wykładni pojęcia „wystarczająco poważnego naruszenia” prawa unijnego w zależności od rodzaju tych naruszeń. Warunek ten uważa się za spełniony w przypadku samego tylko stwierdzenia naruszenia postanowień prawa

³⁰ W. Sadowski, *Odpowiedzialność odszkodowawcza państw członkowskich UE za orzeczenia sądów krajowych naruszające prawo wspólnotowe*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 12, s. 77. Zob. też: M. Ahlt, M. Szpunar, *Prawo europejskie*, Warszawa 2011, s. 146–148.

³¹ N. Półtorak, *Proceduralne aspekty dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu naruszenia prawa wspólnotowego przez państwa członkowskie [w:] Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. A. Wróbel, Kraków 2002, s. 820.

³² *Ibidem*, s. 831.

³³ M. Górka, *Zasada odpowiedzialności...*, s. 35.

wspólnotowego podlegających bezpośrednio dochodzeniu przed organami krajowymi, a więc postanowień pierwotnego i pochodnego prawa unijnego o skutku bezpośrednim oraz działań z naruszeniem wyroków sądów unijnych i orzeczeń prejudycjalnych w danej sprawie bądź ustalonego *case-law*, jak też naruszenia praw w następstwie niewdrożenia przez państwo członkowskie w terminie dyrektywy przyznającej prawa jednostkom³⁴.

W przypadku naruszenia praw w następstwie niewłaściwego wdrożenia dyrektywy lub stosowania wprowadzonego w jej wykonaniu prawa krajowego w sposób prowadzący do naruszenia praw przyznanych jednostkom w określonej dyrektywie warunek „wystarczająco poważnego naruszenia” podlega ocenie pod kątem weryfikacji zakresu dyskrecjonalności prawodawczej przysługującej państwu w danym wypadku, wpływu, jaki na przyjęte w prawie krajowym rozwiązanie miały niejasności, których mógł się dopuścić prawodawca unijny, czy w spornym zakresie istnieje ustalone orzecznictwo unijne oraz czy w związku z tym błąd, jakiego w badanym wypadku dopuścił się organ krajowy stosujący prawo, był „oczywisty i wystarczająco poważny”, aby uzasadnił zasądzenie odszkodowania³⁵.

Wymienione warunki są w opinii Trybunału „wystarczające” do powstania prawa do odszkodowania. I z zastrzeżeniem tych warunków państwo musi zadośćuczynić powstałej szkodzie zgodnie z krajowymi zasadami odpowiedzialności. Oznacza to, że krajowe zasady rządzące odpowiedzialnością mają zastosowanie, jeżeli są niezbędne do realizacji w praktyce uprawnienia do odszkodowania powstałego po spełnieniu określonych przez Trybunał warunków. Chodzić przy tym będzie głównie o zasady proceduralne. Trybunał stwierdził, że „w sytuacji braku ustawodawstwa wspólnotowego każde państwo członkowskie we własnym wewnętrznym porządku prawnym wyznaczy właściwe organy i określi szczegółowe procedury postępowania prawnego, którego celem będzie pełna ochrona praw, jakie podmioty prywatne wywodzą z prawa wspólnotowego”. Stosowanie wewnętrznych regulacji w tym zakresie jest jednak przedmiotem dwu zastrzeżeń: materialne i formalne przesłanki ustanowione przez państwa członkowskie, dotyczące odszkodowania, nie mogą być mniej korzystne od tych, jakie mają zastosowanie w odniesieniu do powództw krajowych i nie mogą być sformułowane w taki sposób, który uczyniłby uzyskanie odszkodowania niemożliwym w praktyce lub nadmiernie trudnym³⁶.

³⁴ Zob. np. orzeczenia w sprawach: Francovich i Bonifaci, Zb. Orz. TS 1991, s. I-5357; C-5/94 *The Queen v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food ex parte Hedley Lomas (Ireland) Ltd*, Zb. Orz. TS 1996, s. I-2553; C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94, C-19/94 *Erich Dillenkofer i inni v. Niemcy*, Zb. Orz. TS 1996, s. I-3499.

³⁵ Zob. np. orzeczenia w sprawach: C-392/93 *The Queen v. H. M. Treasury ex parte British Telecommunications PLC*, Zb. Orz. TS 1996, s. I-1631; C-283/94, C-291/94 i C-292/94 *Denkavit International BV, VITIC Amsterdam BV i Voormeer BV v. Bundesamt für Finanzen*, Zb. Orz. TS 1996, s. I-5063.

³⁶ M. Górka, *Zasada odpowiedzialności...*, s. 33–34.

Znaczenie orzeczeń Francovich i Factortame III polega na stwierdzeniu, iż zasada odpowiedzialności deliktowej państw jest niezależna od systemów prawnych poszczególnych państw członkowskich i określenia przesłanek tej odpowiedzialności jako autonomicznych i jednakowych dla wszystkich państw Unii Europejskiej, zastępujących zasady przewidziane przez krajowe systemy prawne.

Odszkodowanie jest należne jednostce zawsze, gdy poniosła szkodę w związku z naruszeniem prawa unijnego przez państwo i jeżeli spełnione są odpowiednie przesłanki odpowiedzialności niezależnie od przepisów regulujących w danym państwie odpowiedzialność odszkodowawczą³⁷.

Jednostka może więc dochodzić odszkodowania bez względu na uregulowania systemu prawa krajowego w przypadku naruszenia każdej normy prawa unijnego, która przyznaje tej jednostce prawa, i bez względu na to, który organ państwa jest odpowiedzialny. Jest to więc rozwiązanie szczególne i niespotykane, bo obejmuje także odpowiedzialność parlamentu krajowego np. za niewdrożenie dyrektyw. Odpowiedzialność ta zrywa z wymogiem winy (choć wymaga odpowiednio poważnego stopnia naruszenia prawa). Tym samym zakres odpowiedzialności państwa, jakiej można domagać się w sądzie, będzie w praktyce szerszy, niż dopuszczają to przepisy prawa krajowego stanowiące podstawę roszczeń³⁸.

Chociaż odpowiedzialność odszkodowawcza państwa w prawie unijnym nie jest oparta na zasadzie winy, to Trybunał Sprawiedliwości uznaje jednak, że wina lub jej brak jest jednym z elementów, które sąd krajowy powinien brać pod uwagę przy ocenie, czy naruszenie prawa unijnego jest wystarczająco poważne. Podobnie świadomość naruszenia prawa po stronie państwa nie może decydować o odpowiedzialności, choć może mieć wpływ na ocenę naruszenia³⁹.

Problematyczna okazała się jednak sytuacja, gdy jednostka lokalizuje źródło odpowiedzialności odszkodowawczej w orzeczeniu sądu krajowego. W takiej sytuacji żąda ona bowiem, aby ten sam aparat sądownictwa (lub nawet ten sam sąd), który wydał wadliwy wyrok, w akcie następczej samokrytyki przyznał się do błędu i zasądził odszkodowanie ze środków publicznych. Na gruncie prawa unijnego problematyka odpowiedzialności państw członkowskich za działania własnych sądów była do niedawna zagadnieniem jedynie teoretycznym. Sytuacja uległa jednak zmianie wskutek wyroku w sprawie Köbler przeciwko Austrii⁴⁰.

W wydanym w tej sprawie wyroku⁴¹ TSUE stwierdził, że państwo członkowskie ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą za działania sądów

³⁷ N. Półtorak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza...*, s. 39.

³⁸ A. Cieśliński, *Stosowanie prawa wspólnotowego – wyzwanie dla prawnika*, „Radca Prawny” 2001, nr 4, s. 14.

³⁹ Zob. orzeczenie w sprawie Brasserie, pkt 57 oraz orzeczenie w sprawie C-188/95, Fantask A/S e.a. v. Industriministeriet (Erhvervsministeriet), Zb. Orz. TS 1997, s. I-06783, pkt 40.

⁴⁰ W. Sadowski, *Odpowiedzialność odszkodowawcza...*, s. 77.

⁴¹ Wyrok z 30 września 2003 r. w sprawie C-224/01 Gerhard Köbler v. Austria, Zb. Orz. TS 2003, s. I-10239.

ostatniej instancji naruszające prawo wspólnotowe oraz że odpowiedzialność państw członkowskich za działania władzy sądowniczej powinna podlegać takim samym przesłankom jak odpowiedzialność za działania władzy ustawodawczej i wykonawczej. Jednak w tym przypadku, mając na względzie szczególny charakter funkcji orzeczniczej sądów, jak też zasadę pewności prawa, Trybunał Sprawiedliwości formułuje ostrzejsze warunki rozstrzygnięcia o wystąpieniu przesłanki wystarczająco poważnego naruszenia. Takie wystarczająco poważne naruszenie prawa wspólnotowego w orzeczeniu sądu krajowego ostatniej instancji będzie miało miejsce jedynie w wyjątkowych przypadkach, gdy sąd w sposób rażący naruszył obowiązujące prawo (§ 53 orzeczenia).

W celu dokonania oceny, czy naruszenie prawa przez sąd ostatniej instancji miało wystarczająco poważny charakter, należy wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności sprawy, m.in. stopień jasności i precyzyjności naruszonej normy, charakter naruszenia (umyślność lub nieumyślność), stopień naruszenia (możliwość lub niemożliwość usprawiedliwienia błędu), stanowisko zajęte przez instytucje Wspólnoty i niewykonanie przez sąd obowiązku skierowania pytania wstępnego zgodnie z art. 234 ust. 3 TWE (obecnie art. 267 TFUE). Naruszenie prawa wspólnotowego będzie wystarczająco poważne, gdy orzeczenie sądu jest oczywiście sprzeczne z orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości (§ 55 orzeczenia)⁴².

W orzeczeniu w sprawie Köbler Trybunał Sprawiedliwości zmodyfikował zatem treść przesłanki wystarczającego poważnego naruszenia prawa. Uznał, że przesłanka ta będzie spełniona tylko w przypadku, gdy sąd rozstrzygający w ostatniej instancji w sposób oczywisty naruszył prawo. Pomiął w tej definicji „ciężki” charakter naruszenia, który dotychczas wymieniał jako element. TSUE nadał więc kryterium „oczywistości” naruszenia prawa przez władzę sądowniczą nowe znaczenie – takie naruszenie wystąpi tylko wyjątkowo, gdy będzie oczywiste i jednoznaczne, niebudzące żadnych wątpliwości. To odmienne rozumienie wymienionej przesłanki Trybunał uzasadnił poprzez zwrócenie uwagi na specjalną rolę władzy sądowniczej i wymogi pewności prawa.

Jak zauważa W. Sanetra, na podstawie rozstrzygnięcia w sprawie Köbler z pozoru można by sądzić, że Trybunał pozostawił krajowemu ustawodawcy i krajowej praktyce duży margines swobody w kształtowaniu ocen dotyczących tego, kiedy i na jakich podstawach należy przyjmować, że naruszenie prawa unijnego w następstwie wydania orzeczenia sądowego jest oczywiste (poważne). Jest wszakże inaczej, czego szczególnym przykładem jest wyrok Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Traghetti⁴³. Waga poszczególnych typów naruszeń – w aspekcie odszkodowawczej odpowiedzialności państwa – została bowiem inaczej oceniona przez ten Trybunał, a inaczej przez włoską ustawę.

⁴² W. Sadowski, *Odpowiedzialność odszkodowawcza...*, s. 80.

⁴³ Wyrok z 13 czerwca 2006 r. w sprawie C 173/03 Traghetti del Mediterraneo SpA v. Repubblica Italiana, Zb. Orz. TS 2006, s. 391.

Pośrednio z wyroku w sprawie *Traghetti* wynika przy tym, że w ocenie oczywistości (wagi) naruszenia w ujęciu przyjętym przez Trybunał Sprawiedliwości znaczenia decydującego zdają się nie mieć względy związane z subiektywnym aspektem orzeczenia sądowego, a właściwie zachowanie się sędziego, które wymagają odniesienia zarzutu do woli (stanu psychiki), co zakłada z kolei potrzebę indywidualizacji i konkretyzacji tego odniesienia do osoby danego sędziego. Znacznie większe znaczenie w ujęciu tym mają natomiast kryteria o charakterze obiektywnym. Wśród nich z kolei zdaniem W. Sanetry najważniejsze wydają się te, które mają niejako zagwarantować respekt dla unijnego punktu widzenia i ustaleń uczynionych przez organy unijne. Świadczy o tym zwłaszcza wyliczenie wśród kryteriów oceny wagi (oczywistości) naruszenia prawa unijnego uwzględnienia lub pominięcia stanowiska instytucji Unii Europejskiej, zaniechania zwrócenia się przez krajowy sąd najwyższej instancji z pytaniem prejudycjalnym do Trybunału Sprawiedliwości w przypadku, gdy na mocy art. 267 TFUE istniał w danych okolicznościach taki obowiązek, oraz uznanie, że istnieje domniemanie, iż naruszenie jest naruszeniem poważnym (oczywistym), gdy dane orzeczenie jest oczywiście sprzeczne z orzecznictwem Trybunału w danej dziedzinie⁴⁴.

Wyrok w sprawie *Köbler* ogranicza się do wskazania podstaw odpowiedzialności odszkodowawczej państw członkowskich za orzeczenia sądów ostatniej instancji. Zdaniem W. Sadowskiego jedynie pośrednio można byłoby wywodzić z niego, czy i w jakim zakresie odpowiedzialność ta obejmuje także działania sądów niższych instancji. Niemniej nie wydają się istnieć powody pozwalające wykluczyć odpowiedzialność odszkodowawczą państw członkowskich za działania sądów niższych instancji.

Zakres odpowiedzialności odszkodowawczej państw członkowskich ukształtowany w orzeczeniach *Francovich*, *Brasserie du Pêcheur* i innych nie pozwala uznać, że państwa członkowskie są zwolnione z odpowiedzialności za działania któregośkolwiek ze swych organów. Należy mieć przy tym na względzie rolę, jaką w stosowaniu prawa wspólnotowego odgrywają sądy krajowe, w tym sądy niższej instancji. Również prawo międzynarodowe dostarcza licznych przykładów odpowiedzialności odszkodowawczej państw za działania sądów niższej instancji. W tym zakresie wymienić należy chociażby orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące przewlekłości postępowania albo naruszenia prawa do sądu. Ponadto skoro ustawodawstwo państw członkowskich pozwoliło uznać w sprawie *Köbler*, że odpowiedzialność państw członkowskich za orzeczenia sądów ostatniej instancji jest ogólną zasadą prawa wspólnotowego, powinno ono też stanowić wystarczającą podstawę do stwierdzenia, że zasada taka istnieje także w odniesieniu do orzeczeń sądów niższej instancji⁴⁵.

⁴⁴ W. Sanetra, *Za jakie naruszenia prawa wspólnotowego przez sąd najwyższego szczebla, należy się odszkodowanie. Uwagi na marginesie wyroku ETS Traghetti*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 9, s. 11.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 82–83.

Precedensowy wyrok Trybunału Sprawiedliwości w sprawie Köbler rozstrzygnął o obowiązywaniu w prawie Unii Europejskiej zasady odpowiedzialności państw członkowskich za szkodę wyrządzoną jednostkom przez sprzeczne z prawem unijnym orzeczenia sądów krajowych, w tym sądów najwyższej instancji. Rozstrzygnięcie Trybunału nie usunęło jednak licznych wątpliwości związanych z podstawami i zakresem tej odpowiedzialności. Kwestii niewyjaśnionych w orzeczeniu Köbler nie rozstrzygnął również wyrok Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Traghetti del Mediterraneo*⁴⁶.

Jak bowiem słusznie zauważa W. Sadowski, kryteria oceny oczywistości naruszenia prawa mają charakter w znacznej mierze uznaniowy, w dalszym ciągu brakuje pewności co do tego, w jakich wyjątkowych sytuacjach może powstać odpowiedzialność państwa. Dopiero wyraźne wskazanie w przyszłych wyrokach Trybunału istnienia podstaw odpowiedzialności odszkodowawczej państwa w innych tego typu sprawach pozwoli na doprecyzowanie tej kwestii.

Nie można jednak *a priori* wykluczyć, że państwo może ponieść odpowiedzialność za wszystkie elementy procesu orzekania, w tym za dokonanie przez sąd krajowy błędnej oceny faktów lub dowodów oraz za wadliwą wykładnię prawa. W większości wypadków na przeszkodzie uwzględnienia powództwa odszkodowawczego stać będzie trudność wykazania przez skarżące jednostki związku przyczynowego pomiędzy naruszeniem przepisu prawa przez sąd a treścią rozstrzygnięcia, jak i szkody będącej wynikiem orzeczenia⁴⁷.

Podsumowanie

Reasumując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że w ramach unijnego porządku prawnego istnieje gwarantowany system ochrony jednostki, który pomimo tego, że cechuje się brakiem uporządkowania, może być rozpatrywany jako kompleksowy środek ochrony praw jednostek. Realizacja uprawnień jednostek, a tym samym uskutecznienie prawa do sądu, nie jest jednak w pełni zagwarantowana, bowiem bezpośredni dostęp do sądu unijnego *sensu stricto* jest ograniczony. Ograniczenie to dotyczy przede wszystkim możliwości składania skarg bezpośrednich. Nadal widoczna jest potrzeba uproszczenia i złagodzenia wymogów *locus standi* osób fizycznych przed sądami unijnymi.

Rola w tym zakresie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej jest kluczowa, nadto, może się on przyczynić do wzmocnienia pozycji jednostek poprzez jednoznaczne doprecyzowanie zasad odpowiedzialności państwa. Niemniej samo

⁴⁶ Szeroko na ten temat zob. W. Sadowski, *Granice odpowiedzialności odszkodowawczej państw członkowskich za orzeczenia sądów – glosa do wyroku ETS z 13.06.2006 w sprawie C-173/03 Traghetti del Mediterraneo*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 11, s. 41–51.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 51.

usankcjonowanie zasady odpowiedzialności wzmocniło skuteczność sądowych mechanizmów ochrony praw jednostki.

Jak bowiem zwraca uwagę J. Zatorska, TSUE nakazuje sądom krajowym rozpatrującym roszczenie odszkodowawcze zapewnić tej odpowiedzialności efektywność zgodnie z zasadą *libi ius ibi remedium*. Sądy te muszą nadać krajowym przepisom materialnym (z zastrzeżeniem, że są bardziej korzystne dla jednostki od minimalnych standardów określonych przez Trybunał), a także proceduralnym nowy, wspólnotowy wymiar. Przyjęcie sprawy do rozpatrzenia i skierowanie pytania prejudycjalnego do Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Kölber* świadczy o możliwości dochodzenia unijnych uprawnień, nawet tych mało sprecyzowanych w dotychczasowym orzecznictwie⁴⁸.

Bibliografia

- Ahlt M., Szpunar M., *Prawo europejskie*, Warszawa 2011.
- Barcik J., Wentkowska A., *Prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2014.
- Cieśliński A., *Stosowanie prawa wspólnotowego – wyzwanie dla prawnika*, „Radca Prawny” 2001, nr 4.
- Czapliński W., Ostrihansky R., Saganek P., Wyrozumka A., *Prawo Wspólnot Europejskich. Orzecznictwo*, Warszawa 2001.
- Górka M., *Zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za naruszenie prawa wspólnotowego*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 1997, nr 1(2).
- Hauser A., *Prawo jednostki do sądu europejskiego*, Warszawa 2017.
- Hołda J., *Prawa człowieka w Unii Europejskiej* [w:] J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J.A. Rybczyńska, *Prawa człowieka – zarys wykładu*, Warszawa 2014.
- Konieczny T.T., *Znaczenie prawa wspólnotowego dla prowadzenia sprawy w sądzie*, „Palestra” 2002, nr 5.
- Kondek J.M., *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności odszkodowawczej państwa za szkody wyrządzone działaniem władzy publicznej*, „Przegląd Sądowy” 2007, nr 1.
- Korniłowicz M., *Wyroki prejudycjalne Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich*, cz. I, „Radca Prawny” 1999, nr 4.
- Łazowski A., *Europejskie Trybunały*, „Gazeta Prawna” 1999, nr 7.
- Łazowski A., *Ochrona praw jednostek w prawie Wspólnot Europejskich. Pozasądowe mechanizmy ochrony praw przed instytucjami i organami Wspólnot Europejskich*, Kraków 2002.
- Łętowska E., *W kwestii zmian przepisów o odpowiedzialności za szkody wyrządzone działaniem władzy publicznej*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 7.
- Majkowska S., *Znaczenie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości dla systemu prawnego Unii Europejskiej* [w:] *Wymiar sprawiedliwości Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia*, red. M. Perkowski, Warszawa 2003.
- Marcisz P., *Koncepcja tworzenia prawa przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Warszawa 2015.
- O’Keffee D., Maro P., *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich*, Łódź 1998.

⁴⁸ J. Zatorska, *Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa członkowskiego za działania władzy sądowniczej na przykładzie Polski i Francji*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 7, s. 13.

- Półtorak N., *Odpowiedzialność odszkodowawcza państw członkowskich* [w:] *Implementacja prawa integracji europejskiej w krajowych porządkach prawnych*, red. C. Mik, Toruń 1998.
- Półtorak N., *Proceduralne aspekty dochodzenia roszczeń odszkodowawczych z tytułu naruszenia prawa wspólnotowego przez państwa członkowskie* [w:] *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, red. A. Wróbel, Kraków 2005.
- Rudnicki Z., Kabat D., *Ochrona praw podstawowych w krajach Unii Europejskiej jako czynnik oceny legislacji* [w:] *Europejskie standardy ochrony praw człowieka a ustawodawstwo polskie*, red. E. Dynia, C.P. Kłak, Rzeszów 2005.
- Sadowski W., *Granice odpowiedzialności odszkodowawczej państw członkowskich za orzeczenia sądów – glosa do wyroku ETS z 13.06.2006 w sprawie C-173/03 Tragetti del Mediterraneo*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 11.
- Sadowski W., *Odpowiedzialność odszkodowawcza państw członkowskich UE za orzeczenia sądów krajowych naruszające prawo wspólnotowe*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 12.
- Sanetra W., *Za jakie naruszenia prawa wspólnotowego przez sąd najwyższego szczebla, należy się odszkodowanie. Uwagi na marginesie wyroku ETS Traghetti*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2006, nr 9.
- Scheuring K., *Ochrona praw jednostek w postępowaniu przed sądami wspólnotowymi*, Warszawa 2007.
- Scheuring K., *Orzeczenia w trybie prejudycjalnym, praktyczne rozwiązania na podstawie art. 234 TWE* [w:] *Stosowanie prawa wspólnotowego w prawie wewnętrznym z uwzględnieniem prawa polskiego*, red. D. Kornobis-Romanowska, Warszawa 2004.
- Sozański J., *Prawa człowieka w Unii Europejskiej (po Traktacie Lizbońskim)*, Warszawa–Poznań 2010.
- Sozański J., *Specyfika sądowej i pozasądowej ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej a Karta Praw Podstawowych jako część druga Konstytucji dla Europy*, „Przegląd Sądowy” 2005, nr 1.
- Sozański J., *Typy orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości WE a sądy krajowe*, „Prawo Unii Europejskiej” 2003, nr 5.
- Stefanicki R., *Fundamenty efektywności prawa wspólnotowego*, „Studia Prawnicze” (PAN) 2004.
- Swiderski K., *Odpowiedzialność za szkody spowodowane działaniem władzy publicznej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 6.
- Szpunar A., *O odpowiedzialności odszkodowawczej państwa*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 6.
- Wróbel A., *Sądowa kontrola przestrzegania prawa Wspólnot Europejskich i sądowa ochrona praw wolności obywateli Unii Europejskiej* [w:] *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, red. A. Wróbel, Kraków 2002.
- Wróbel A., *Uwagi w kwestii prawa obywatela Unii Europejskiej do sądu wspólnotowego (główne tezy)* [w:] *Prawo polskie a prawo Unii Europejskiej*, red. E. Piontek, Warszawa 2003.
- Wróbel A., *Wprowadzenie do prawa Wspólnot Europejskich (Unii Europejskiej)*, Kraków 2002.
- Wróbel A., *Zasady ogólne (podstawowe) prawa Unii Europejskiej* [w:] *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, red. A. Wróbel, Kraków 2005.
- Zatorska J., *Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa członkowskiego za działania władzy sądowniczej na przykładzie Polski i Francji*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 7.

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania było przeanalizowanie podstawowych kwestii dotyczących zakresu i charakteru unijnego prawa do sądu, ze szczególnym uwzględnieniem dualistycznego prawa do sądu obywateli Unii Europejskiej, a także przeanalizowanie jednej z istotnych zasad, jaką jest

zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa, która w procesie zapewnienia efektywnej ochrony sądowej odgrywa doniosłą rolę. Jest to pojęcie złożone i niepoddające się łatwo definiowaniu, dlatego też omówione zostały tylko niektóre jego aspekty.

Słowo kluczowe: prawo do sądu obywateli Unii Europejskiej, zasada odpowiedzialności odszkodowawczej państwa, pytanie prejudycjalne

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE EUROPEAN UNION – SELECTED ASPECTS

Summary

The aim of this paper was to analyse the basic aspects of the scope and nature of the right to a fair trial in the European Union with particular regard to the dualistic right to a fair trial for citizens of the European Union, as well as to analyse one of the important principles, which is the principle of the state's liability for damages, which plays a significant role in the process of ensuring effective judicial protection. It is a complex concept that cannot be easily defined, therefore, only some of its aspects have been discussed.

Keywords: the right to a fair trial in the European Union, Principle of Member State's liability for damages, preliminary ruling